הפרדת רשויות תיפקודית בין כהן גדול, מלך ושרים?

פרופ' אביעזרי פרנקל

"ויהי ביום השמיני. . .ויאמר אל אהרון קח לך עגל בן בקר לחטאת. . .ואל בני ישראל תדבר לאמור קחו שעיר עזים לחטאת. . .ויאמר משה אל אהרון קרב אל המזבח ועשה את חטאתך ואת עולתיך וכפר בעדך ובעד העם, ועשה את קרבן העם וכפר בעדם. . .". ביום השמיני למילואים צווה ה' על קרבנות מיוחדים לאהרון הכהן וקרבנות מיוחדים לעם. מדוע אם כן, כאשר אהרון מקריב את קרבנותיו הוא, נאמר וכפר בעדך וגם: "ובעד העם"? אלא, מסביר דעת זקנים, שתנאי הכרחי שכה"ג יוכל לנסות ולכפר בעד העם הוא שהכה"ג יקדים ויכפר בעד עצמו. הכפרה העצמית היא אפוא תחילת הכפרה בעד העם.

רעיון זה מפורש יותר בפרשתנו, פ' אחרי מות, בעבודת הכה"ג ביוה"כ, בה כתוב פעמיים "וכפר בעדו ובעד ביתו" ואח"כ: "וכפר בעדו ובעד ביתו ובעד כל קהל ישראל", "וכפר בעדו ובעד העם", "ועל הכהנים ועל כל עם הקהל יכפר". וכך מסכמת הגמרא ביומא: הכה"ג היה מתוודה ביום הקדוש על פרו ואומר: "חטאתי, עויתי, פשעתי לפניך אני וביתי". וחוזר ומתוודה שנית על פרו ואומר: "חטאתי, עויתי, פשעתי לפניך אני וביתי ובני אהרון עם קדושיך". וכל זאת כהכנה לשיא של היום הקדוש, בו הוא מתוודה על השעיר המשתלח ואומר ומתחנן: "חטאו, עוו, פשעו לפניך עמך בית ישראל; אנא בשם, כפר נא לחטאים ולעוונות ולפשעים שחטאו ושעוו ושפשעו לפניך עמך בית ישראל".

נמצאנו למדים שוב שתנאי מוקדם לכה"ג לבקש כפרה בעד העם הוא "לעשות סדר" אצל עצמו, אצל ביתו ואצל שבטו, בסדר הזה. האם דפוסי הנהגה אלה של "הכנה אישית" ייחודיים לכה"ג, או שהם נחלתם של כל ראשי העם, כגון המלך? ברצוננו לדון כאן בקצרה בשאלות מסוג זה מבחינה עיונית אך לא מעשית: "דרוש וקבל שכר". ספר מלכים מלא בדוגמאות שההתנהגות האישית של המלך קובעת במידה רבה את גורל העם כולו. המופת האישי הוא ודאי תנאי הכרחי להנהגתו של המלך ההולך בדרכי ה'. אגב, המלה הקצרה "אחרי" השגורה בפי מפקדי צה"ל בעת יציאה לקרב, האומרת הכל, אף היא מושרשת לענ"ד בחינוכו של עם ישראל לדוגמה אישית.

אך במישור ההכנה המוקדמת, הדרישות שונות. לכהנים-הלווים נדרשות הכנות רבות, כגון בגדי כהונה, כיבוס בגדים וגילות ללווים, רחצה, טהרה וקרבנות המובאים באריכות בספר ויקרא, ואף בספר שמות ובספר במדבר, מהן הכנות חד-פעמיות, כגון מנחת חביתין לכהן הדיוט ביום המשח אותו, ומהן הכנות חוזרות ונישנות, כגון הכנות הכה"ג ליוה"כ וביוה"כ, שרק מקצתן הזכרנו. בפ' המלך הקצרה אין צווי להיטהר ולהביא קרבנות מיוחדים כהכנה לשלטון, אלא שחובתו של המלך להתרחק מהדרכים הרעות ולהגות בדברי תורה כל ימי חייו. אמנם שלמה המלך זבח אלף עולות בבמה הגדולה בגבעון עם עלותו לשלטון, אך היה זה במגמה שתשרה עליו רוח הקודש והוא יוכל לבקש: "ונתת לעבדך לב שומע לשפוט את עמך להבין בין טוב לבין רע, כי מי יוכל לשפוט את עמך הכבד הזה". סדנא דארעא חד הוא.

אפילו בדבר המופת האישי, לא הרי ההנהגה האישית הנדרשת מהכה"ג כהרי זו הנדרשת מהמלך. הד-רישה מהכה"ג היא מהותית-שורשית בטבעה, וזו מהמלך, נראה שהיא יותר תועלתית-מעשית. התורה כבר עמדה על כך שבגלל כוחו הרב של המלך, אף קאפריסה אחת שלו עלולה לשנות את הליכות העם מן הקצה אל הקצה, כגון תאוות מלך לסוסים עלולה להוריד את העם מצרימה, כל שכן שריבוי נשים עלול להסיר את העם מדרך הישר. ה' אומר לשלמה: "ואתה אם תלך לפני כאשר הלך דוד אביך בתום לבב וביושר לעשות

ככל אשר צויתיך, חוקי ומשפטי תשמור, והקימותי את כסא ממלכתך על ישראל לעולם...". אך "אם שוב תשובון אתם ובניכם מאחרי ולא תשמרו מצוותי חוקותי אשר נתתי לפניכם...והכרתי את ישראל על פני האדמה...". החלק הראשון — התנאי וההבטחה, כתובים בלשון רבים. החלק השני בלשון יחיד. החלק השני בלשון רבים, כי ההנחה היא שאם המלך חוטא, מיד כל העם נוהה אחריו לחטוא. וכך אמנם היה: "ויהי לעת זקנת שלמה נשיו היטו את לבבו...". שלמה לא הסתפק בחטא אישי, אלא מיד החטיא את הרבים: "אז יבנה שלמה במה לכמוש שיקוץ מואב בהר אשר על פני ירושלים...". אגב, כתוצאה קמה מיד אינטיפאדה: "ויקם ה' שטן לשלמה את הדד האדומי...", וגם "ויקם אלקים לו שטן את רזון בן אלידע...ויקבוץ עליו אנשים...וילכו דמשק...ויהי שטן לישראל כל ימי שלמה", יחד עם הדד. סדנא דארעא חד הוא.

נראה אפוא לכאורה שהתפקידים השונים של הכה"ג והמלך גורמים להם לדפוסי הנהגה והתנהגות שונים. האם זה מצב רצוי, או שמא זהו מצב מצוי אך פחות רצוי?

בפסחים קיב ע"א שנינו: "ת"ר, שבעה דברים צווה ר' עקיבא את ר' יהושע בנו: בני...אל תדור בעיר שראשיה תלמידי חכמים...". רש"י ורשב"ם: "דטרוד בגירסיה ולא במילי דציבורא". (פירוש אחר בדברי ר' עקיבא בשו"ת יכין ובועז חלק ב' סי' טו.) וכן מפרשים רש"י ורשב"ם שם קי"ג ע"א: "...ואל תדור בעיר דריש מתיא אסיא" (אלא שרש"י מביא שני פירושים על "אסיא": רופא או תלמיד חכם). אך ר"ת בתוס' ב"ב ק"י ע"א ד"ה "ולא תימא" מפרש שראש העיר לא יהא ת"ח (ששמו ר' אסי), שלא תתבטל תורתו מחמת צרכי ציבור. ברש"י אסתר י ג (עיין גם ראב"ע שם), עפ"י מגילה טז ע"ב: "ורצוי לרוב אחיו — ולא לכל אחיו. מלמד שפירשו ממנו מקצת סנהדרין לפי שנעשה קרוב למלכות והיה בטל מתלמודו". אנו למדים אפוא שאין זה מן הראוי לתלמיד חכם שתורתו אומנותו לעסוק בעניני שלטון, אם משיקולים תועלתיים-מעשיים שאנו חוששים שמא לא יפסיק מלימודו כדי עשיית מלאכת השלטון באמונה, ואם משיקולים רוחניים-מהותיים, שאנו חוששים, להיפך, שמא יפסיק מלימודו כדי לעסוק בעניני שלטון.

האם יש גם איסור על נושאי השלטון לעסוק בתורה יתר על המידה? לכאורה השאלה נשמעת מוזרה מעט. לפני שנים רבות היסב הרב טוביה יהודה יעקובוביץ שליט"א ממונטריאל, אחיו של הרב הראשי לשעבר של הממלכה המאוחדת, את תשומת לבי לפירושו של החתם סופר על הפסוק "הוא עשך ויכוננך" בהאזינו, שם החת"ס מביא את הגמרא בחולין נו ע"ב: "ואלו כשרות בעוף...יצאו בני מעיה ולא ניקבו...אמר רבי שמואל בר רב יצחק: לא שנו אלא שלא היפך בהן, אבל היפך בהן (רש"י: כשהכניסן לתוכו היפך עליונו לתחתיתו...) טרפה, דכתיב 'הוא עשך ויכוננך', מלמד שברא הקב"ה כונניות (רש"י: לשון 'ואת כנו' (שמות לח ח) שברא בסיס לישב עליו, ואם ירדו מבסיסן, שוב אין מתישבים) באדם, שאם נהפך אחת מהן אינו יכול לחיות. תניא, היה רבי מאיר אומר: 'הוא עשך ויכוננך', כרכא דכולה ביה, ממנו כהניו, ממנו נביאיו, ממנו שריו, ממנו מלכיו...". החת"ס משיב כאחת על שתי השאלות המתבקשות: מה פשר האימרה של רבי מאיר, ומדוע היא סמוכה לדין הטריפה המובא לעיל הימנה:

"ידוע מלכותא דארעא כעין מלכותא דשמיא, שלכל ענין יש ממונה בפני עצמו כדי שיפנה לענין זה בכל כוחו וחילו, ויהי הכל בתכלית השלמות על נכון...ועי"ז הנהגת המדינה על נכון והכל על מקומו יבוא בשלום...נביאים להוכיח ולדרוש, כהנים לעבודה ולהוראה, שרים להנהיג העם — ועל כולם המלך המשגיח על השרים שינהגו הנהגה טובה. והנה אם יתאווה המלך לעסוק יומם ולילה רק בתורה ולא ישגיח על הנהגת המדינה, וללחום מלחמותיהם, והכהנים ומורי הוראה ועוסקי תורה ישגיחו על ענין המדינה או לעסוק כל היום רק בשאר מצוות, יהא הדבר מהופך שלא כסדר חלילה, וכל הנהגה יהי' גרוע ובשגעון, ולא יתקיים

ישוב המדינה כהוגן, והדת לא יועמד על תילה, רק למה שהעמידו [כהן, מורה הוראה, עוסק בתורה] מהקב"ה לעסוק ולהרביץ תורה ויראת שמים ולקרב רבים לעבודת השי"ת, בזה יעסוק בכל מחשבתו וכוחו ומאודו, כי בלי ספק רק הוא ראוי לכך כיון שמן השמים הסכימו לכך להיותו ממונה על זה, ובלא ספק נתן לו לזה שכל ותבונה וכל הנצרך לזה. וכן המלך אשר הקים השי"ת רק הוא ראוי להיות מלך ומושל ולנהוג הכל על הצד היותר טוב, וכן הכהן בעבודתו למה שהועמד, לזה הוא מוכשר יותר, ולזה יפנה בעיקר עבודתו, הגם שהוא מחוייב לחזור ולעסוק בשאר מצוות גם כן...וזה שאמר 'מלמד שעשה כונניות' , היינו הבני מעיים, שאם היפך אחד מהם אינו יכול לחיות כיון שאינו עומד במקומו ואינו עושה פעולתו הראוי. ועל זה מביא דרש ר"מ, 'הוא עשך ויכוננך, ממנו כהניו, ממנו נביאיו וממנו מלכיו', היינו שאם היפך אחד מהם: הכהן עוסק בעניני מלכות והמלך בעניני הכהונה והנביא בעניני השרים, אז לא יוכל להיות כהוגן סידור ישוב המדינה והדת על תילה. רק כל אחד על מקומו יהיה, ויחזיק במעוזו אז יעשה שלום...הן בעניני הקמת הדת על תילה ועניני ישוב המדינה".

אנו רואים שהח"ס ממליץ על הפרדת רשויות תיפקודית כתנאי לקיום תקין של המדינה: על כל רשות להתרכז בפעילויותיה היא, ולא להתערב יתר על המידה בפעילויות של חברתה.

האם הדברים ישימים גם למשטר דימוקרטי ללא מלך? ספרות רבנית ענפה קבעה שיש סמכות של מלך לממשלה בישראל, ואכמ"ל. נציין רק כמה מקורות, כגון רמב"ן בפירושו לתורה (שמות כב כז), כתבי הראי"ה קוק זצ"ל, "תחוקה לישראל על פי התורה" לריא"ה הרצוג זצ"ל, "משפט המלוכה בישראל" לר"ש פדרבוש, מאמרו של הרב יעקב אפשטיין בתחומין י' וחליפת מכתבים שהוא עורר המובאת בתחומין י"א ועוד, שיספיקו לקורא המבקש לחזור ולישב על מדוכה זו.

נסתפק כאן בדברי הציץ אליעזר בחלק י' סי' א סעיף י"ג: "...ובימינו אין לנו לא מלך ולא נביא. אך גם לזה נוכל למצוא מזור עפ"י מה שכותב לבאר לנו הגאון הגראי"ה קוק ז"ל במשפט כהן סימן קמ"ד בדברו על מלחמות החשמונאים כנגד חיילות סוריא בלא מלך, והוא, דנראים הדברים שבזמן שאין מלך ודאי גם שופטים מוסמכים ונשיאים כלליים במקום מלך הם עומדים...וכנראה סבר כך גם הגאון יעב"ץ ז"ל במור וקציעה...ויעוין בספרי הלכות מדינה ח"א ש"ג פ"ה שהארכתי להוכיח ולבסס דעת כהן...וא"כ גם בימינו הנשיא והממשלה והכנסת וכו' [על כל מגרעותיהם בשטח הדת, ואשר ברור שבנוגע לדת אין להחלטותיהם נגדו כל תוקף שהוא] שנבחרו מדעת רוב ישראל היושבים על אדמתם, ואשר המה גם יותר מס' רבוא, במקום מלך הם עומדים בכל הנוגע למצב הכללי של האומה הדרושים לשעתם ולמעמד העולם, כדברי המשפט כהן שם, ובפרט בנוגע לצבא...".

ונזכה שבמהרה בימינו נוכל לסמוך על הנשיא, הממשלה והכנסת גם בעניני דת.

(הופיע ב"הצפה" עש"ק "אחרי מות", כ"ה ניסן ה-תשנ"ז, May 2, 1997.)